

Трајан ПАНЕВ

ИДЕИ И СТРЕМЕЖИ ЗА ОБЛИКУВАЊЕ НА „НОВ СВЕТСКИ ПОРЕДОК“ ВО ПОСТБЛОКОВСКИОТ ПЕРИОД

Трансформацијата на Европскиот меѓународен поредок, која 1989 година започна со колапсот на реалсоцијализмот, дезинтеграцијата на СССР и Варшавскиот договор, односно укинувањето на биполаризмот како модел на односи во меѓународниот живот, фундаментално го измени меѓународниот контекст на надворешните политики на индустриски најразвиените земји во светот. Националните влади на овие земји, а пред се на САД почнаа да размислуваат за рedefинирање на своите приоритети и интереси и нивна одбрана на глобален план. Во настојувањето да создадат нови односи во меѓународниот живот поволни за себе, САД, како најјака сила во светот понуди нов политички и стратески концепт- проект за уредување на односите во меѓународната заедница изразен низ синтагмата „нов светски поредок“.

Денес, во ставовите и поимањата на голем број автори од САД, Франција, В. Британија, а во одредена смисла и од Србија и Хрватска, кои ја анализираат оваа политичка појава, постојат контраверзи, противречности. Кај сите нив преовладува согласноста за карактерот на промените и процесите во меѓународните односи што настанале во текот на последните десет години, но не постои согласност во оценката за (не)постоење на „нов светски поредок“. Додека, едни го оспоруваат неговото постоење, други го прифаќаат како неспорлив факт, а трети сметаат дека постојат само одредени „нови појави“ што го карактеризираат современото однесување на големите сили (особено САД) во меѓународните односи. Независно од тоа дали постои или не постои согласност околу (не)постоењето на „новиот светски поредок“ и (не) можностите за негово воспоставување, процесите кои се одвиваат во меѓународната заедница се такви да од нас бараат, како од теоретски, така и од практично - политички и безбедносен аспект секојдневно да се следат и проценуваат, посебно како тие денес се прекршуваат на Европа, а во тој контекст особено на немирното балканско подрачје. Тоа е потребно, пред се заради согладување на нашето сопствено место и улога во иднината, како и заради последиците кои произлегуваат од

тоа за воено-политичката, економската и безбедносната позиција на нашата земја.

Новите карактеристики и тенденции во развојот на современите меѓународни односи, настанати како резултат на суштинските промени и поместувања на тлото на Источна Европа, имаат значење на радикално нови детерминанти за целиот систем на меѓународни односи во Европа и во Светот во постблоковскиот период. Сите овие промени и политички поместувања што извршија нова геополитичка и геостратегиска декомпозиција на Европа и на Светот објективно придонесоа главните фактори и креатори на односите во светот да размислуваат за обликување на идните меѓународни односи, нудејќи притоа политички проекти со кои се сака во меѓународните односи да се создаде поинаква состојба и да се воспостават и имплементираат содржини (вредности) на оние односи кои се посакуваат во иднина. Прилика и повод за редефинирање на интересите и политиката на најсилните фактори на меѓународниот живот во новонастанатите услови дадоа појавата на кризните жаришта во Персискиот залив, распаѓањето на СССР како супер сила, а особено граѓанската војна во бивша Југославија, која како прва, проследена со оружени судири, криза на европскиот континент по престанувањето на биполаризмот ја покажа сета своја сложеност и огромни заканувачки размери за безбедноста на Европа и на меѓународната заедница, како и многубројните други напнатости и локални конфронтации во светот што ја зголемија неизвесноста на иднината на светот.

Во едни такви околности, САД, во настојувањето да ги спречат или барем да ги насочат кон мирољубиво решавање натамошните конфликтни процеси и кризи, предизвикани од ерупцијата на етничките и територијалните спорови во бившите источноевропски земји, како и во другите подрачја на светот, а со тоа да го заштитат и по можност да го унапредат својот интрес, му понудија на светот програма, односно начин за уредување и систем на основни вредности на идните меѓународни односи изразен низ синглатмата „нов светски поредок“. Ако од историска гледна точка го согледаме значењето на планот на САД за изградба на „нов светски поредок“ ќе видиме дека вакви настојувања во создавање на нови основи на меѓународниот живот се појавувале во светот и досега. По правило, такви настојувања доаѓале до израз по настанати големи потреси и пресвртници во светот. Во поновата историја тие за прв пат дошле до израз после Големата француска буржоаска револуција и 20-годишните Наполеоновы војни, кон крајот на XVIII-от и на почетокот на XIX-от век од страна на „Светата алијанса“. Такви настојувања дојдоа до израз и по Првата светска војна,

кога беше создадено Друштвото на народите, како општа организација за соработка на државите во светот, како и во Втората светска војна, кога беше создадена ООН. Посебен пример за воспоставување на „нов поредок“ претставуваше и планот на нацистичката влада во Германија од летото 1940 година, со кој било предвидено до нов светски поредок да се дојде со поделба на светот на шест големи региони, од кои секој би бил под непосредна хегемонија на една од големите сили и би претставувал нејзин „автархичен и голем стопански простор“. Со тој план било предвидено Германија да доминира во Европа и во Централна Африка, Италија на Средоземјето, Јапонија во Азија и Западен Пацифик, САД во Западната хемисфера, а СССР во својот евроазиски простор. Оправданоста на таквиот план е докажувана со емотивниот и идеологизиран слоган за потребата од проширување на „животниот простор“. Меѓутоа, „планот“ иако не го исклучувал регионалните решенија, го криел всушност долгорочниот насочен стремеж на Германија за воспоставување на светската хегемонија. Она што е битно да се сфати од сите досегашни настојувања во поновата историја, за воспоставување на „нови поредоци“, па исто така и од овој сегашниов на САД, е фактот, што секогаш на прво место е ставан економскиот аргумент, со нагласена потреба од автархичност на просторот, со застапување на автократскиот принцип за негово хиерархиско организирање, објаснувано и оправдувано со секакви моралистички, расистички и хуманистички побуди и цели.

Во таа смисла исто така, и американскиот проект, што беше воопштено изложен од страна на бившиот претседател на САД Џ. Буш по повод одредената криза околу Ирак, претставува политички модел што содржи програма за насочување и постулати врз основа на кои би требало да се делува во средувањето на односите во светот, во услови кога во него е воспоставена радикално нова ситуација. Проектот е така компониран да може на САД да им овозможи водечко место во идните меѓународни односи. Дешифрирајќи ја крајната цел на моделот кој се нуди¹ ќе видиме дека, всушност се работи за постапка произлезена од веќе постоечката развиена глобална политика на единствената супер сила, мотивирана од желбата за зачувување на сопствените економски интереси и на интересите на најблиските сојузници и за проширување на сопствените идеолошки вредности што ги застапуваше и досега. Ваквата заложба на САД особено мотивирана поради фактот што развиените европски земји, чувствувајќи се ослободени од потребата за

1. Главната цел на политиката на САД во периодот по „Студената војна“, е даден во тајниот реферат „Директива од областа на одбраната“, подготвена од Пентагон за период од 1994 - 1998 година која се појави на страницата на „New York Times“ а која е пренесена во „Нова Македонија“ - Избор - од 15. 03. 1992 година

американска заштита, се насочија кон изградба на својата заедница и напоредно со полуизградените општи рамки почнаа да се занимаваат и со подрачјата на бившиот СССР и на поранешна Југославија.

Карактеристични ставови за „новиот светски поредок“

Јавна инаугурација на новиот американски надворешно-политички пристап, односно концептот за преуредување на односите во светот по завршувањето на студената војна и надминувањето на биполаризмот, особено дојде до израз во настапите и говорите на американскиот претседател Џ. Буш и на неговите соработници Џ. Бејкер и Р. Гејс. Во Организацијата на обединетите нации на 1. октомври 1990 година, Џ. Буш, имено, зборуваше за „новиот светски поредок и долгата епоха на мирот“, како и за свет со „отворени граници, отворено делување и отворено мислење“. Отцртувањето на основната идеја и стремежот на САД на глобален план ги наоѓаме и во обраќањето на Буш до Конгресот на САД, на 11 септември 1990 година (пред Заливската војна), како и во говорот на Буш по победата во Заливската војна, одржан на 13 април 1990 година во воено - воздухопловната база Максвел.² Според она што е јавно изговорено, тоа заправо беше повик да се гради нова целина на односи во светот и, во согласност со тоа да се пристапи кон решавање на посебните прашања и проблеми. Меѓу основните идеи за тоа како да се реши задачата, насочувачка е онаа за остварувањето на „долгата епоха на мирот“, која се зема како неоспорен интерес на сите држави, односно на сите нивни жители. Улогата на одредувачка (главна) идеја има онаа која зборува за заштита на слободата и човековото достоинство, односно за човековата димензија, која очигледно внесува нагласени етички содржини и постанува нова меѓународна вредност прифатена од сите.

Врз основа на тие идеи беше изнесен и предлогот за практичните односи и „новото партнерство меѓу народите“. Ако се анализираат елементите и стратегијата на надворешната политика и сегашниот стремез на САД може да се согледа дека таквите сфаќања се наоѓаат во традицијата на американското настапување во историјата на XX-от век, односно во принципите на либералната идеологија на уредување на светот, своєвременно изложени од страна на Вудро Вилсон во 14 точки

2. Пошироко види кај Christopher Coker, „Britain and The New World Order“ The Special Relationship“ The 1992, International Affairs/julu, 1990, str. 5.

Најсвеж аргумент во пролог на американската заложба за обликување на „новиот меѓународен поредок и негова финансиска поткрепа, наоѓаме и во статијата „Втор американски век“ објавена во весникот „Washington Post“, а пренесена во „Нова Македонија“ - Избор од 23. 06. 1996 година.

(јануари 1918), а покасно дополнети и обновени, согласно на новите прилики, во Атланската повелба од страна на Рузвелт и Черчил (август 1941). Врз идеите содржани во тие два документа, всушност, почива и Бушовиот концепт. Во неговата основа се содржани декларации за „правото на народите на самоопределување“, за „правото на неприкосновеност на суверенитетот“, за потребата од „исклучување на војната“ како средство на надворешната политика, за неминовноста од надминување на сите видови насилства и за „заштита на правата на човекот“.

Теоретска подлога за постулирање на идејата за воспоставување на „нов светски поредок“ наоѓаме и во погледите на многу истакнати американски надворешно - политички теоретичари. Еден од втемелувачите на американската наука за меѓународни односи, Роберт Ш. Хупе уште во 1957 година, во својот текст „Равнотежа на утрешнината“ наведува дека за САД најважно прашање било „унификација на глобусот“ под нивно водство во текот на оваа генерација.³ Според овој американски надворешно - политички теоретичар, задачата за воспоставување на единствена светска доминација од страна на САД мора брзо да се оствари. Тој проценува дека таа треба да се оствари до 2007 година заради два големи проблема што се појавуваат во светот. Првиот проблем, според него, претставува политичкото зајакнување и демографскиот раст на азиските народи, што може да ја изменат глобалната и регионална рамнотежа на силите во светот и да доведат до помали или поголеми конфликти и војни. Вториот проблем, според него, произлегува од зголемувањето на бројот на така наречените „средни земји“ што ќе бидат во состојба да се здобијат со нуклеарно оружје и со други средства за масовно уништување. Затоа, за да бидат лидери на глобалната унификација (доминација), САД, според него, морале да се потпрат врз воената моќ, како прв и незаменлив атрибут на таквата водечка улога, но и на нивниот социјален - либерален систем, што „претставува идеал за сите луѓе, вклучувајќи ги и оние во СССР“. Роберт Ш. Хупе, наведува дека моќта на САД се темелела врз следниве „три столбови“: прво, врз фактичка контрола на западната хемисфера и регионот на Пацификот; второ, врз челното место во американско - европската алијанса; трето, врз водечката улога во ООН, во чии рамки НАТО е нуклеус на „светската федерација што се создава“. „Новиот светски поредок“ што се создавал врз основа на „американскиот политички гениј“, претставен во федералната идеја

3. Статијата Равнотежа на утрешнината (објавена 1957) е препишана и повторно објавена во угледниот американски надворешно - политички часопис „ORBIS“ бр. 1/1992, кој ја издава Институтот за надворешно - политички студии од Филаделфија. (според М: Стојковиќ, Утврђување елементите (не) постојање „Новог светског поретка“, Зборник „Нов светски поредок“ и политика одбране СРЈ, Београд, 1993, стр. 110.

за закопување на националната држава на глобален план и „отворениот американски дух“ со која се „поништувале разликите помеѓу оние кои владеат и оние над кои се владее во постојаниот процес на асимилација“, според Ш. Хупе ја означувале „последната фаза во историските промени што ќе претставува крај на револуционерната епоха на XX-от век“. До слични заклучоци во 90-те години доаѓа и Ф. Фукојама во своето дело „Крај на историјата“. Тој поаѓа од претпоставката дека либералниот капитализам и демократијата ќе претставуваат единствена глобална цивилизација, врз која ќе почива „новиот светски поредок“, а другите „алтернативни стратегии“ историски биле поразени.⁴

Надоврзувајќи се на Хупеовите ставови за бројните опасности што стојат на патот за создавање на „универзална американска империја“, В. Дугал заклучува дека, „ако Запад сака да преживее, тоа може да го постигне само како целина“. Во врска со тоа, според него, треба да се неутрализира секаква дезинтеграција која не ќе биде во функција на западните интереси и да се наметнува (дез)интеграција која ќе биде во функција на тие интереси.“⁵ Слични ставови за „новиот светски поредок“, односно за тријумфот на либерализмот и слободниот пазар, наоѓаме и во статијата на Лорен Фридман „Поредок и неред во новиот свет“, во која и ги дава претпоставките за остварување на „нов светски поредок“. Според него, „новиот светски поредок“ треба да ги содржи следниве елементи: прво, активна и значајна улога на меѓународните институции во глобалното управување, пред се на ООН и второ, прифаќање на фактот дека сегашната ситуација во светот е единствена, односно дека во светот не постои друга велесица освен САД. Фридман смета дека треба да постои одредена рамка (принципите на либералната идеологија), што би дала смисла на „новиот светски поредок“ и во која би се насочиле напорите за негова изградба.“⁶

„Најчисти“ теоретски ставови за „новиот светски поредок“ што кореспондираат со современите (сегашните) американски интереси и политика на однесување, а со кои се прави обид да се моделираат новите идни меѓународни односи наоѓаме кај Џозев Нај (помладиот), автор на поголем број книги од областа на новите меѓународни односи. Во своите книги „Моќ и меѓузависност“, „Нуклеарна етика“, „На патот кон водството“ и „Променливоста на американската моќ“, тој поаѓа од претпоставката дека „светската моќ се трансформира преку слабеењето на класичните и настанувањето на новите нејзини извори“. Државите, според него, „ќе мораат да се научат своите цели да ги ост-

4. Francis Fukujama, The end of history, The National Interest Summer 1989, str. 3 - 18.

5. Walter A. Duggan, The Balance of Tomorrow Today, „ORBIS“, Filadelfija, br. 1/1992.

6. Lawrence Freedman, order and disorder in The New World, „The Foreign Affairs“, New York, br. 1/1992, str. 7.

варуваат преку новите извори на моќта, како што се користењето на меѓузависноста, на структурата на меѓународниот систем и на привлечноста на заедничките културни вредности“.⁷ Тој го нагласува зголемувањето на влијанието на приватниот капитал и мултинационалните корпорации, технологијата и комуникацијата, бидејќи традиционалните извори на моќта (економската и воената), како истакнува, не се повеќе доволни за решавање на проблемите на меѓузависност. Со ваквиот пристап и со потенцирањето на новите извори на моќта, Нај не ја отфрла воената моќ, туку само укажува на тоа дека „заради нејзината ограничена улога треба да се развиваат оние способности со кои треба да се создаде ситуација во која во другите земји ќе се развива приоритет или ќе се дефинираат интереси доследни на сопствените“. Тој вид на моќ, како додава, мора да произлегува од културните и идеолошките привлечности како и од контролата од богатството на информациите, но и од правилата и институциите на меѓународниот режим“. Според Нај, иако на глобален план се намалува настапувањето од позицијата на сила, САД остануваат голема сила бидејќи сега, во однос на другите, имаат и „поголема кооптивна моќ“, поради првостепеното влијание што го остваруваат на создавањето на институционалните (меѓународни) политички рамки за светот на капитализмот, и пошироко (ММФ, ГААТ, ОЕЦД), како и поради тоа што можат да ги користат Обединетите нации за функции што одговараат на американските национални интереси“. Во тој контекст гледано, униполарната хегемонија на САД, според Нај, без оглед на постоењето на повеќе економски центри и на транснационалниот карактер на редистрибуцијата на светската моќ, може да се извршува и во регионални рамки, односно со регионални аранжмани.⁸

Во последно време кај сериозните американски надворешно-политички аналитичари и најистакнати институции кои ја истражуваат оваа област почна да се заговара и тезата на „урамнотежување“ на американската политика и ангажирањето во меѓународните односи. Најексплицитни ставови за ваквиот пристап наоѓаме во студијата на Советот за односи со странство на САД под наслов „Империјално искушение - новиот светски поредок и американската цел“. Студијата ги изразува ставовите и погледите на либералните сили на САД. Во неа професорите Такер и Хендриксон поаѓаат од основниот став дека „политиката на ангажирање во доменот на универзалната безбедност треба да се отфрли, а со неа да се отфрли и наклонетоста на непотребно користење на воената сила, бидејќи „новиот светски поредок“ е не-

7. Ние во текстот ги користиме ставовите на Џ. Нај дадени во „Трансформацијата на светската моќ“ од книгата „Bound to Lead: The Changing Nature of American Power“, „Поглед“, (Амбасадата на САД во Белгија), 1991, бр. 253, стр. 2 - 7.

8. J. Nye, What new World Order, Foreign Affairs, Spring, 1992, стр. 86 - 89

споив со американските традиционални дипломатски принципи и со основните идеи врз кои се создадени САД“.⁹ Отфрлајќи го изолационизмот и интервенационизмот како погрешни алтернативи тие се залагаат за конструктивни мерки заради рехабилитација на бившиот „советски блок“ и за воспоставување на отворени трговски системи. Според нив „американскиот придонес за регулирана слобода (читај ограничена слобода, б.н.) во светот треба да се бара, пред се со мирни средства и со конструктивни мерки, а не со казни и рестриктивни мерки (ставови кои ги заговараат аналитичарите кои ги застапуваат поголедите на конзервативните сили, б.н.) како и неопходноста од соработка на слободните влади (западните развиени земји, б.н.) и зачувувањето на безбедноста на заедницата со З. Европа и со Јапонија, а сојузниците да ја преземат одговорноста за сопствената конвенционална одбрана и одбивање на мешање во внатрешните работи на други земји“.¹⁰

Врз основа на сите искажани карактеристични ставови на САД за „новиот светски поредок“, било тие да доаѓаат од политичарите или од надворешно - политичките аналитичари и теоретичари, очигледно е дека за нивното објаснување, употребен е системот на најосновните идеали на либерализмот. Моделот што природно израсна во З. Европа и во САД по 45 години конечно преовлада и во средна Европа. Тој беше успешно пренесен и во Јапонија. Сега се настојува тој да се прошири и на целокупната земјина топка. Имено, најразвиените земји, предводени од САД, кои со своите достигнуа го докажуваат значењето на либералните принципи, настојуваат со идентичната либерална организација на државата, на општеството и на стопанството да го обединат светот. Предлогот се темели превенствено врз предностите на остварениот висок стандард на живеење на просечниот граѓанин во западните држави. Согласно со тоа, „новото партнство за мир“, кое подразбира напор за менување на меѓународните односи, се смета дека претставува значаен чекор за унапредување на условите за живеење во целиот свет. Сите овие заложби делуват и рационално и емотивно, поттикнувајќи на акција, но истовремено објаснувајќи ја и оправдувајќи ја одредената политика. Исто така, во согласност со традицијата на американскиот пристап, таквата програма се прогласува за програма и на либералниот дел на светот. САД се сметаат за негов основен предводник. Според својата политичка и стопанска сила, според самосвеста, според настанувањето и според целината на континуитетот на својата историја САД во многу нешта стварно претставуваат најголема либерална сила. Досега, секогаш настапувале на чело на широка коа-

9. Usia - Washington, „Нова Македонија“. Избор од 14 јуни 1992, стр. 14.

10. Исто.

лиција на развиени држави, во која како најблиски партнери им биле и останатите водечки либерални држави т.е. традиционално големите западни сили. Во новонастанатите услови САД сметаат на обединување на целото членство на ООН, што битно ќе влијае на преуредувањето на меѓународните прилики и односи.

Врз основа на искуството од однесувањето и настапот на САД денес, може да се заклучи дека американската визија за „новиот светски поредок“ се засновува врз четири елементи. Прво, таа во себе содржи нов начин на соработка со другите држави и народи, што се состои во нудење на програма на заедништво засновано врз либералната идеологија. На тој начин САД успеваат да соберат голем број држави околу себе, што им донесува многубројни стратегиски, стопански, политички и морални вредности. Вториот елемент се состои во остварување на солидарност против агресијата. Третиот елемент го сочинува настојувањето за мирно решавање на споровите. При тоа, поаѓајќи од позицијата на најака сила во светот, тие крајно одлучно настојуваат своите цели и интереси да ги остварат преку арбитража, преку политички и економски притисоци, преку ООН или со директно инволвирање во споровите и судирите во одделни региони во светот. Зачувувањето на меѓународната „стабилност“ САД настојуваат да го остварат преку изградба на регионални системи на безбедност. Четвртиот елемент се состои во постулирање и примена на нови извори на моќ и влијание на глобален и регионален план. Сето тоа треба да овозможи „создавање на свет“ со „отворени граници“, со „отворена трговија“ и со „отворен дух“, односно „создавање на поредок“ кој покрај воениот фактор ја вклучува уште и политичката, економската, технолошката, социјалната и еколошката димензија. При сето тоа, низ активноста на Советот за безбедност на ООН, во која САД имаат доминантна улога, се легализира правото на воена интервенција заради зачувување на мирот и безбедноста. Како инструмент на ООН за моделирање на меѓународните односи, ги нудат своите оружени сили или силите на НАТО како единствени респективни „меѓународни сили“, но секогаш, ако внимателно се анализира прагматичната реалполитика, во согласност со своите стратегиски интереси.

IDEAS AND ASPIRATION ABOUT CREATING THE „NEW WORLD ORDER“ AFTER THE POST - WAR PERIOD

(Summary)

The changes in relation with the forces of the international community that began with the breakout of the USSR and the Warsaw treaty, i.e. with the disappearance of the bipolarism in the world, have deeply changed the international context for the foreign policy of the most powerful factors in the international life. Under such conditions, in the strivings for crating new and favourable relations within the international community, the USA as the strongest power in the world offered a concept - project for settling the relations within the international community espressed by the syntagma „the new worod order“, for securing and improving its own interest and widespreading the values the USA advocates. Among the basic ideas how to build a new entity of relations in the world, determine the one that is for realising the „long epoch of peace“ taken as an indisputable interest for all countries, while the role of the main idea is the one that protects the freedom and human dignity, i.e. for the human dimension that apparently inputs emphasised ethic contents and becomes a new international value adapted by everyone.

According to such ideas the proposal for practical relations and the „new partnership among the peoples“ was declared. On the basis of the present experience and approach of the USA, should be concluded that the American vision about the „new world order“ is based upon four elements. First, a new way of co-operation with other countries and peoples by offering a mutual programme founded on the solidarity against aggression, as well as legalising the right for military intervention in order to secure the peace and security. The strivings for peaceful solving the disputes belong to the third element. But as the strongest power in the world, it extremely and decisively endeavours to realise its aims and interests by arbitrage through political and economic pressures, United Nations or direct involving in the disputes and conflicts in separate regions in the world by building up regional security systems. The fourth element is connected with the position and aplication of the new and old power resources and the impact upon a global regional plan. Will such a vision be realised or not the time will show, but as the history shows all the imagined „new orders“ have fallen down.